

III. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

HENRYK WISNER (Warszawa)

Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie Wazów

W dziejach parlamentaryzmu Rzeczypospolitej, a ściślej w dziejach parlamentaryzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego (WXL) owej doby dwa zjawiska zasługują na baczniejszą uwagę. Jedno stanowią Zjazdy Głównie zwane powszechnie Konwokacjami Wileńskimi, drugie, zasadniczo odmienne, konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego wyodrębnione spośród ogółu uchwał sejmów walnych koronnych. Pierwsze stanowiły pozostałość dawnego sejmku litewskiego i trwały aż po lata rządów Augusta II Mocnego, drugie pojawiły się nie wiedzieć dlaczego u schyłku XVI w. i zostały zaakceptowane przez *usitatae praxes* w drugiej połowie XVII w. Nie wynikały z treści aktu unii, nie były następstwem świadomego działania społeczeństwa litewskiego, ich pojawienie się przeszło jakby nie zauważone.

Opatrzony datą 1 lipca 1569 r. Przywilej unii Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną poprzestał na zastąpieniu odrębnych sejmów narodowych sejmem walnym koronnym: *Sejmy i Rady ten oboj naród ma zawždy mieć spólne koronne, pod królem polskim panem swym, i zasiadać tak panowie między pany osobami swemi, jako posłowie między posły, i radzić o spólnych potrzebach, tak na sejmie, jako i bez sejmku, w Polsce i w Litwie*¹. Późniejsze o sześć tygodni Potwierdzenie Unii Zygmunta Augusta uznawało za miejsce obrad Warszawę zastrzegając wszelako, że *gdzie by casus jaki przypadł znaczny, ażeby tam złożon i trzymany być nie mógł, wolno nam będzie, za dołożeniem panów rad obojga narodów, tam go złożyć, gdzieby commodius być mogła w Polsce*. Ponadto król potwierdził niezmiennność istniejącego w obu państwach ustroju sejmikowego: — — *sejmiği powiatowe wedle obyczaju tak w Polsce, jako i w Litwie składane i trzymane być mają* — oraz wyznaczył przedstawicielom Litwy miejsce w kole poselskim i senacie.

O konstytucjach i wówczas, i przez następne blisko 20 lat nie było mowy. Dopiero w 1588 r., podczas sejmku koronacyjnego Zygmunta Wazy,

¹ Cytowane uchwały sejmowe zaczerpnięte zostały ze zbioru: *Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. II - IV, Petersburg 1859.

podjęta została uchwała *O konstytucjach sejmowych*, która głosiła, że *konstytucje na sejmie zgodnie napisane mają być podpisane przez pany senatory na to deputowane, także przez te osoby, które będą z koła poselskiego na to naznaczone i tak po tym do kancelarii mają być podane a przy bytności ich przed Nami czytane cum interrogatione przez pany pieczętarzy, jeśliż je My i panowie rady, i posłowie pieczętować każemy*. Założona równość i jedność zarazem obu narodów, litewskiego i polskiego, zdawała się wykluczać nie tylko celowość, lecz przede wszystkim możliwość wyodrębniania z całości uchwał przynależnych tylko jednemu z nich. Jednak już w 1581 r., wśród konstytucji Sejmu Walnego Warszawskiego uwidocznione zostały *Artykuły do prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego*; 9 lat później, w 1590 r., konstytucje odnoszące się do Litwy zostały zebrane w odrębną całość opatrzoną tytułem *Sprawy Wielkiego Księstwa Litewskiego*; w 1607 r., po 17 latach od chwili pierwszego w zasadzie ich wydzielenia opatrzone je nowym tytułem: *Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmie walnym koronnym*, który powtarzać się będzie i w latach następnych oraz odrębną od 1 do 19 numeracją.

Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie panowania Zygmunta III Wazy

Rok	Marszałek izby poselskiej	Godność	Narodowość
1590	Hieronim Gostomski	kasztelan nakielski	Korona
1607	Mikołaj Mielniński	kasztelan kamieniecki	Korona
1611	Jan Swoszowski	pisarz ziemski lwowski	Korona
1613	Maksymilian Przerebski	starosta piotrkowski	Korona
1616	Jakub Szczawiński	starosta łęczycki	Korona
1621	Jan Sokoliński	pisarz litewski	WXL

Zdawać się mogło, że poczyną działać odgrywające tak ważną rolę w dziejach parlamentaryzmu polskiego i w ogóle Rzeczypospolitej prawo zwyczajowe. Z pominięciem sejmu 1609 r. konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego wyodrębnione zostały w 1611 r. — w tym też czasie odstąpiono od zasady opatrywania ogółu konstytucji, w tym Konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego *dla lepszej wiary i pewności wszystkich rzeczy* pieczęcią koronną — i podczas sejmu sześciotygodniowego z 1613 r. Nie uwidocznione wśród uchwał obradującego w grudniu tegoż roku sejmu nadzwyczajnego pojawiły się w 1616 i ponownie, po przerwie w latach 1618, 1619 i 1620, w roku 1621, który jednak, niespodziewanie, okazał się ostatnim za rządów Zygmunta III, kiedy dokonano rozdziału uchwał. Nic w tym względzie nie zmieniło się w dobie panowania Władysława IV. W toku 12 zwołanych przez króla sejmów, w tym koronacyjnego, których konstytucje zawsze były jednak wspólne, ani razu nie wydzielono konstytucji litewskich. Należy dodać, że podobnie jak z uchwałami sejmów koronacyjnych rzecz miała się i z sejmami doby

Sejmy doby Jana Kazimierza

Rok	Marszałek izby poselskiej	Godność	Konstytucja
1649	Franciszek Dubrowski	podkomorzy przemyski	Korona s. koron
1649	Bogusław Leszczyński	generał wielkopolski	Korona WXL
1650	Wincenty Korwin Gosiewski	stolnik litewski	WXL WXL
1652*	Aleksander Sielski	starosta stężycki	Korona —
1653*	Krzysztof Pac	chorąży ziemski litewski	WXL WXL
1654	Krzysztof Grzymułtowski	podkomorzy kaliski	Korona WXL
1655	Jan Umiastowski	sędzia ziemski brzeski	WXL —
1658*	Władysław Lubowiecki	sędzia ziemski krakowski	Korona —
1659*	Jan Gniński	podkomorzy pomorski	Korona WXL
1661	Michał Karol Radziwiłł	podczaszy litewski	WXL WXL
1662*	Jan Wielopolski	starosta biecki	Korona WXL
1667	Andrzej Kotowicz	pisarz litewski	WXL WXL
1668	Stefan Sarnowski	wojewodzie łączyski	Korona s. abdyk.

* Sejmy nadzwyczajne.

bezkrońewia — konwokacyjnym i elekcyjnym oraz abdykacyjnym 1668 r. Zmianę przyniosło wstąpienie na tron Jana Kazimierza.

Spośród 13 sejmów, które podjęły uchwały, a 11 wyłączając koronacyjny i abdykacyjny, aż w 7 przypadkach wyodrębniono konstytucje litewskie. Przejawem wzrostu ich rangi mogło być zniknięcie po 1650 r. (zjawisko sporadyczne w dobie panowania Zygmunta III Wazy — 1613, 1621) stwierdzenia (podtytułu), że Konstytucja WXL uchwalona została na sejmie walnym koronnym.

*
* *

Podjęmowane przez sejmy walne Rzeczypospolitej uchwały odnosiły się do spraw ustrojowych i te na ogół ujęte były w formę zobowiązania królewskiego, stanowiły następstwo zmiennej przecież sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej Litwy oraz Korony, wreszcie decydowały w kwestiach lokalnych, istotnych dla poszczególnych państw, województw, ziem i powiatów, niekiedy i osób. Pierwsze zamieszczano w części ogólnej a zarazem jakby koronnej. Wyjątek stanowiły lata 1590 i 1607. Wśród *Spraw Wielkiego Księstwa Litewskiego* znalazła się konstytucja *Dziesiąta część kupców extra Regnum się wynoszących*, której moc rozciągała się na cztery główne miasta królewskie — Kraków, Lwów, Poznań i Wilno. Wśród *Konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego* zamieszczono *De indigenatibus*, uchwałę, która zabraniała nadawania indygenatu bez wiedzy sejmku, co więcej, nadane już przez Zygmunta III i nie wpisane do konstytucji nakazywała przedłożyć do potwierdzenia, ponadto ważne postanowienie *Konkluzje sejmku* określające sposób wykonywania artykułu *de non praestando oboedientia*. W tych też latach w części

„litewskiej” znalazły się postanowienia o charakterze doraźnym, które odnosiły się do całości Rzeczypospolitej. W 1590 r. konstytucja *Umiarkowanie procesów prawnych przeciwko adherentom Arcyksięcia Jego Mości Maksymiliana*, w 1607 r. postanowienie *O pohamowaniu ludzi swawolnych ukraiennych* nakazujące urzędnikom i szlachcie nie dopuszczać do naruszenia dobrych stosunków Rzeczypospolitej z państwami postronnymi, chwycić i karać ludzi, którzy *za granicę wojennym sposobem w państwa cudze przechodząc szkody niemałe czynią, czym pokój postanowiony i poprzysiężony wzruszają i do niebezpieczeństwa, i wojny Rzeczypospolitą zawodzą*.

Uchwały o charakterze lokalnym zamieszczane były w przynależnej im konstytucji narodowej. Pewne odstępstwo, być może z racji nowości układu, miało miejsce w 1590 r., kiedy w części litewskiej znalazły się *Inkorporacja probostwa św. Floriana Collegium Krakowskiemu*, *Aprobacja daniny pustynie rzeki Sule*, *Danina pustyni za Białą Cerkwią leżących*, *Aprobacja rewizji Serebryjskim* i *Danina Stanisławowi Trojanowi podkomorzemu betzkiemu*. Postanowienia odnoszące się do Lubowli pomieszczono zarówno wśród *Spraw Wielkiego Księstwa Litewskiego* konstytucja *Rewizja Lubowli*, jak i w części koronnej *Opatrzanie Krakowa i Lubowle*.

Cezurę w dziejach Konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego stanowił rok 1611. Wśród 31 konstytucji uznanych za litewskie nie znalazła się inna niż odnoszące się do terytorium i spraw Wielkiego Księstwa. Spośród zamieszczonych w części pierwszej zbioru uchwał, który nosił nadrzędny tytuł *Konstytucje sejmu walnego koronnego*, cztery zostały niejako z osobna zaaprobowane przez posłów litewskich. *Opatrzanie bezpieczeństwa sądów* oraz *Obostrzenie prawa na swawolniki* uzupełniono słowami: *którą konstytucję i WXL przyjmuje*. Konstytucję *Sposób dochodzenia retent*: — — *taż konstytucja i WXL ma służyć, co się in futurum ściągać ma*, podobnie *Exempty żołnierskie*: — — *która konstytucja i WXL służyć ma*. Zastrzeżenia owego pozbawione były konstytucje odnoszące się bez wątpienia do całej Rzeczypospolitej: *Poparcie wojny moskiewskiej*, *Lenno pruskie*, *Deklaracja bezpieczeństwa pospolitego*.

Konstytucje odnoszące się do kwestii granicznych pomiędzy obu państwami zamieszczano raz tylko, na ogół, acz nie zawsze, w części koronnej.

Precedensowy układ konstytucji sejmu 1611 r. powtórzony został w 1613 r. Odrębnej afirmacji litewskiej nie zawierała konstytucja stanowiąca o zakresie władzy monarszej a zatytułowana *O podnoszeniu wojen i przyjmowaniu wojska*, która otwierała konstytucje sejmu walnego koronnego, podobnie postanowienia *O mieszkaniu panów senatorów przy Królu Jmci*, *O konstytucjach*, *O nowej szlachcie*, wreszcie *Przywilej wolnej elekcji*. Słowami: *Tęż konstytucję WXL przyjmuje* opatrzone doraźne postanowienia *O żołnierzu z województw*, słowami *że wszystkim in gene-*

re koronnym i WXLit. województwom należeć i służyć ma powtórzenie uchwały z 1609 r. O ludziach swawolnych, podobnie w istocie postąpiono w odniesieniu do konstytucji *Przywileje na przywileje*.

Wśród konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego znalazły się, jak poprzednio, sprawy o niejako wewnątrzlitewskim charakterze. Novum przyniosły uchwały sejmu 1621 r. Zamieszczony wśród konstytucji sejmu walnego kronnego Sposób pospolitego ruszenia powtórzony został, odpowiednio zmieniony i pod zmienionym nieco tytułem — *Pospolite ruszenie*, w konstytucjach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Odrodzenie konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego przyniosło panowanie Jana Kazimierza. Zmiana, w porównaniu z poprzednimi, sprzed ponad ćwierć wieku, uwidoczniła się w trzech podstawowych dla działania państwa płaszczyznach: skarbowej, militarnej i dyplomatycznej. Nie negując jedności stanu szlacheckiego Rzeczypospolitej zdawała się świadczyć co najmniej o trwającej odrębności Litwy i Korony Polskiej.

Miejsce wspólnego *Uniwersału podatkowego* zajęły deklaracje państw, województw i powiatów. Tak było nawet wówczas, gdy nie wyodrębniano spośród innych konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego (1652, 1653, 1658). Decyzje o powołaniu pospolitego ruszenia z reguły powtarzane były przez konstytucje litewskie (1654) lub tylko przez nie stanowione (1659, 1661, 1662).

W uchwałach odnoszących się do kwestii dyplomatycznych znalazła odbicie zasada, zgodnie z którą sprawy moskiewskie podlegały kancelarii litewskiej, a pozostałe — koronnej. *Komisja szwedzka* z 1659 r. umieszczona została w części zatytułowanej *Konstytucje sejmu walnego, Komisarze do traktatów z Carem Jego Mcią Moskiewskim* wśród konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nie przeszkodziło to, że do pierwszej powołano między innymi Krzysztofa Paca kanclerza wielkiego litewskiego, a do drugiej Hieronima Wierzbowskiego wojewodę brzesko-kujawskiego, Jana Sapiechę pisarza polnego koronnego i Stanisława Sarniewskiego starostę granowieckiego i korytnickiego. Podobnie było w 1661 r., kiedy uchwała *Komisarzy do traktatów moskiewskich* znalazła się wśród konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego, a spośród 24 mianowanych komisarzy 9 reprezentowało Litwę, 15 Koronę.

Bez zmian pozostawała zasada, że uchwały odnoszące się do spraw ustrojowych zamieszczane są w części zatytułowanej *Konstytucje sejmu walnego* i nie wymagają odrębnego przyjęcia przez Litwę. Tak było w 1659 r. w odniesieniu do *Deklaracji konstytucji o Arianach*, w 1661 r. w przypadku konstytucji *O Arianach albo nowokrzczeńcach*, w 1662 r. — *O Arianach, De reddenda ratione senatus consultorum, Reasumpcja praw o wolnej elekcji* oraz w 1667 r. w przypadku *Amnestii generalnej*.

Odstąpiono od zwyczaju zaznaczania w tekście, że moc uchwały rozciąga się na teren Wielkiego Księstwa Litewskiego zastępując to zastrze-

zeniem uczynionym już w tytule: *O dożywociach na królewskich włościach i w WXL (1662), O zamkach i fortecach Rzeczypospolitej w Koronie i w WXL (1662) itp.*

*
* *

Fakt, że konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego nie były zjawiskiem stałym, że wyodrębnianie ich — nie uchwalanie — nie stanowiło w omawianym okresie następstwa normy prawnej choćby zwyczajowej, przesądzał, że nie mogły one być przeciwstawne konstytucjom koronnym. Były raczej ich uzupełnieniem. Wszystkie konstytucje danego sejmiku, bez względu na to, czy zamieszczone zostały w części koronnej czy litewskiej, o ile takową wydzielono, miały moc obowiązującą dla ogółu społeczeństwa Rzeczypospolitej lub tej jego części, do której były adresowane². Tak było w przypadku konstytucji *O sędziach z 1593 r.: ta konstytucja o sądownictwie retent poborowych i kwarciarnych (i sum starzych) nie ma się ściągać na Księstwo Litewskie, jedno na Koronę*. Co więcej, konstytucję swą moc zachowywały nawet wówczas, gdy strona zainteresowana świadomie jej nie powtórzyła. Znamienny tego przykład miał miejsce w latach 1650 - 1651. Wśród konstytucji sejmiku dwuniedzielnego, obradującego w dniach 5 - 24 grudnia, znalazła się konstytucja zatytułowana *Pospolite ruszenie*, która zastrzegając, że podjęta została za jednomyślną zgodą zapowiadała zwołanie pospolitego ruszenia szlachty koronnej i litewskiej. W istocie chodziło zresztą nie o ściągnięcie szlachty do obozu, lecz skłonienie jej do wystawienia żołnierza zaciężnego i w tym też duchu zredagowane były uniwersały królewskie: *abyśmy raczej spośród siebie sposobnych ludzi do obrony Rzeczypospolitej wyprawili, aniżeli sami z domów naszych ustąpiwszy okazji [...] do dalszej nie dali rebelii*³. Rozesłane na sejmiki wywołały w Litwie oburzenie. Wojewoda wileński Krzysztof Chodkiewicz zwracał się 7 czerwca 1651 r. do hetmana wielkiego litewskiego Janusza Kiszki, że *wszystkie WXL na pospolite*

² O kwestii zasięgu konstytucji pisali w latach dziewięćdziesiątych XIX w. Stanisław Ptaszyci, który uważał, że obowiązywały one zarówno Koronę, jak i Litwę (*K historii litovskiego prava posle tretjago Statuta*, Spb 1893; *K voprosu ob izdaniach i kommentariach Litovskiego statuta. Istoriko-bibliografičeskaja spravka*, Spb 1893) oraz uzależniający ich moc od wskazania adresata S. A. Bersackij, (*Litovskij statut i pol'skija konstitucii*, S — Petersburg 1893; *O nasledovanii v vymoročnych imuščestvach po litovskomu pravu*, S — Peterburg 1892), F. I. Lento-
vici (*K voprosu o vymoročnych imuščestvach po litovskomu pravu*, S — Peterburg 1893; *Spornye voprosy po istorii russko-litovskiego prava*, S — Peterburg 1893) i B. Olšamovskij (*Objažatel'nost' dlja VKL konstitucii o vymoročnosti (kadukach) po pol'sko — litovskomu zakonatel'stvu* S. — Peterburg 1897. Ostatnio, nie wnosząc nowych elementów V. Andrievič, *Lenkijos-Lietvoos seimo prūmtų Konstitucijų galiojimo klausimu*, „Teise“, Vilnius t. X, 1972.

³ AR, dz. V, t. 145, nr 6552. Krzysztof Kawieczynski do Janusza Kiszki hetmana wielkiego WXL i wojewody płockiego 15 VI 1651, Mińsk.

ruszenie przez posły swe nie pozwoliło i konstytucji osobliwej WXL o tym nie masz, deklaracje, osobliwie województwa naszego, konstytucji są przeciwne, konstytucji też manifestacje i protestacje na sejmie i sejmikach relacyjnych zasły i do grodu są podane⁴. Podobnie pisał podkomorzy miński Krzysztof Kawieczynski: *contra mentem wszystkich posłów WXL, w niewiadomości Ichm applicowano to pospolite ruszenie do konstytucji koronnej*.

Wypadki, iż wśród konstytucji, które zostały opublikowane znajdowano takie, o których posłowie nie wiedzieli lub nawet je odrzucali nie były w dziejach sejmów rzadkością. Przeciwdziałając temu już w 1588 r. podjęto uchwałę *O konstytucjach sejmowych*, która, wobec jawnej nieskuteczności, została powtórzona w 1613 r. pod nowym tytułem *O konstytucjach*. I w tej skuteczność, jak się wydaje, nie bardzo wierzyli sami autorowie. Kończąc obrady w 1613 r. panowie posłowie z tym się deklarowali, że *gdzieby co drukarz przyczynił nad postanowienie ich, salva sobie zachowują na protestację*. Ba, w roku 1615 szlachta brzeska nakazała posłom przez tydzień czekać na wydanie z kancelarii instrukcji, a gdyby to nie nastąpiło, odjechać złożywwszy protestację. Zarazem zastrzeżono, że w takim wypadku „żadnych uchwał trzymać nie będziemy”⁵. W istocie kwestionując rezultaty prac przydawanych do boku marszałka izby poselskiej deputatów, razem z którymi miał podawać konstytucje do druku, nie decydowano się na odmówienie im mocy prawnej. Składając protestację podporządkowywano się zapadłym, a raczej nie zapadłym, jak twierdzono, uchwałom. W 1651 r. wojewoda wileński, mimo czynionego zastrzeżenia, powiadamiał hetmana, że szlachta przybędzie na wyznaczone miejsce zborne, pod Rzeczycę. Winą za niedotrzymanie terminu 24 czerwca obciążał późne nadesłanie uniwersału. Krzysztof Kawieczynski pisał, że szlachta mińska, zgodnie z sugestiami króla, postanowiła zaciągając liczącą 120 koni chorągiew kozacką.

*
* *

Zestawienie dat sejmów, uchwał, spośród których wydzielone zostały konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego, zdaje się nie pozostawiać wątpliwości co do decydującej roli, jaką w tym względzie odgrywali monarchowie. Być może nie był bez znaczenia — początkowo — charakter sejmu. Sejm grudniowy 1613 r., który przerwał ich szereg był sejmem nadzwyczajnym. Po sejmach zwyczajnych lat 1649 - 1650, po których Konstytucje WXL zostały opublikowane, pominięto je w roku 1652, 1653 i 1658, kiedy obradowały sejmy nadzwyczajne. Cezurą byłby zatem rok 1659. Waga postawy marszałka izby poselskiej oraz wyznaczo-

⁴ AGAD, AR, dz. V t. 47 nr 2052.

⁵ PAN kv. 360 k. 454.

nych mu do pomocy czy raczej kontroli deputatów (w równej liczbie z Korony i Litwy, po dwu do 1653 r., później po trzech), z którymi miał przygotować i podać do druku konstytucje wydaje się znikoma. W dobie panowania Zygmunta III Wazy raz tylko, w 1621 r., zdarzyło się, że marszałkiem sejmu, którego uchwały zostały rozdzielone był poseł z terenu Litwy, Jan Sokoliński. Istotnej w tym względzie różnicy nie wykazują sejmy, które obradowały w latach panowania Jana Kazimierza. Wśród czterech, których nie uwieńczyły odrębne konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego, dwukrotnie marszałkami byli Litwini, dwukrotnie obywatele Korony. Sejmom, które konstytucje takie posiadają, cztery razy przewodzili Polacy, trzy — Litwini.

Spośród sześciu konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego uchwalonych pod berłem Zygmunta III, trzy uwieńczyły prace sejmów obradujących w latach 1611 - 1616 (wyjątek stanowi sejm grudniowy 1613 r.). Nasileniu nowego przecież zjawiska towarzyszył obserwowany od początków XVII w. wzrost częstotliwości konwokacji wileńskiej. Zjazd Główny, zwołany przez króla, obradował w roku 1613, 1614, 1615, 1617 i 1620. Raz bodajże zebrał się w latach panowania Władysława IV, ani razu nie zostały wydzielone w tej dobie konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego. Niejednolita była postawa Jana Kazimierza. Sprzeciwił się zwołaniu konwokacji, co proponowali w 1650 r. komisarze, którzy prowadzili w Wilnie pertraktacje z deputatami wojska w sprawie wypłaty czy raczej zwłoki w wypłaceniu zaległego żołdu. Wziął udział, w tym samym roku, 18 grudnia, ku zgorszeniu posłów koronnych, w litewskiej sesji narodu. Za jego panowania odrębne konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego stały się zjawiskiem częstym, a w ostatnich latach nawet stałym. Nasuwa się przypuszczenie, że miały one na celu, jeżeli nie osłabienie roli sejmu, to, co najmniej, zyskania przez władców znaczniejszej możliwości oddziaływania na jego uchwały. Tak było w 1650 r., kiedy odrzucona przez posłów litewskich konstytucja o pospolitym ruszeniu została włączona w poczet konstytucji koronnych i zyskała moc obowiązującą. Przypomnieć należy, że marszałkiem izby poselskiej był podówczas powolny królowi Wincenty Korwin Gosiewski, a wśród deputatów wyznaczonych do spisania i podania konstytucji do druku oddani władcy ludzie — z Korony Jan Szlichtyng sędzia ziemski wschowski i Aleksander Sielski starosta stężycki, marszałek sejmu 1652 r., z Wielkiego Księstwa Litewskiego Jan Mierzeński podstoli wołkowyski i Jan Kazimierz Umiastowski sędzia ziemski brzeski, marszałek sejmu 1655 r. Króla reprezentował ponadto jeden z jego sekretarzy, Wojciech Gorejski, probosz kruszwicki i kanonik poznański.

Odrębną kwestię stanowi problem siły wpływów królewskich w Litwie i ich związku z tworzeniem odrębnych konstytucji. Nie ulega wątpliwości, iż żaden spośród elekcyjnych władców Rzeczypospolitej nie mógł liczyć na tak silne poparcie magnaterii litewskiej, jak miało to

miejsce w przypadku Zygmunta III w drugim dziesiątku lat XVII w., w okresie odrębnych konstytucji i szczególnie częstych konwokacji. Prym wśród regalistów wiedli Jan Karol Chodkiewicz, Mikołaj Krzysztof „Sierotka”, Janusz i Krzysztof Radziwiłłowie, Lew Sapieha, Eustachy i Jarosz Wołłowicz, ludzie i rody, które odgrywały czołową rolę w życiu kraju i obsadzały wszystkie czołowe urzędy łącznie z biskupstwem wileńskim. Stosunki zmieniły się w początku lat dwudziestych, po śmierci Chodkiewicza i rozejściu się dróg króla oraz księcia Krzysztofa Radziwiłła. Zastanawia obojętność Władysława IV mniej może wobec konwokacji, ile kwestii konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Silny poparciem Krzysztofa, a później Janusza Radziwiłła, nie próbował wykorzystywać istniejącej odrębności państw Rzeczypospolitej. Być może obawiał się sprzeciwu kanclerza litewskiego Albrychta Stanisława Radziwiłła zwanego stróżem praw, bardziej przekonywające zdaje się przypomnienie niskiej próby talentów dyplomatycznych Władysława Wazy.

Złożone były stosunki z magnaterią litewską, a więc z ogółem społeczeństwa litewskiego króla Jana Kazimierza. W dobie elekcji potrafił pozyskać Janusza Radziwiłła, a choć później książę popadł w niełaskę, to jednak w otoczeniu króla przebywał Bogusław Radziwiłł. Niechętni Radziwiłłom byli Sapiehowie, pozostawał stronnikiem królewskim Wincenty Korwin Gosiewski. Istotnym ułatwieniem dla poczynań królewskich, zarówno Zygmunta III, jak i Jana Kazimierza było, że konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego traktowano jako część tylko uchwał sejmu, a więc i całemu przedsięwzięciu nadawano charakter po części porządkowy.

Swoje stanowisko wobec związku z Koroną, a raczej ocenę dopełnienia przez Polaków powyższych w Lublinie postanowień, Litwini przedstawili po upływie lat dwudziestu. 11 stycznia 1588 r., podczas sejmu koronacyjnego Zygmunta Wazy, przedstawione zostały królowi *Vulnera, excessa et gravamina, które się działy Stanom WXL od Stanów Korony Polskiej nad związek i spisy unii*⁶ oraz wygłoszona *Mowa Księcia Jegomości Krzysztofa Radziwiłła do Króla Jegomości*⁷. Problem sejmu i konstytucji sejmowych został pominięty całkowicie, za urazę najbardziej bolesną uznawano przebieg elekcji dokonanej z pominięciem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Litwini domagali się od króla: *żał nasz od panów Polaków w elekcji prędkością nominacji uczyniony, także i w odprawowaniu bez nas koronacji mądrą radą aby tak uspokoił, jakoby to in postereum się nam nie działo i takim fortelem aby się z nami nie obchodzili.*

⁶ Biblioteka im. Czartoryskich (Czart.), Teki Naruszewicza (TN), t. 93 nr 16.

⁷ Oss, 2284/II k. 37.

Żądali potwierdzenia przywilejów, praw, między innymi Statutu, w kwestiach terytorialnych przyznania Inflant.

Bez wrażenia pozostało wydzielenie w 1590 r. *Spraw Wielkiego Księstwa Litewskiego*, a w 1607 r. *Konstytucji*. W tej pełnej napięcia wewnętrzznego dobie, w okresie sejmu inkwizycyjnego (1592) i rokoszu Zebrzydowskiego niewątpliwe novum, jakie stanowiły nie znalazło odbicia ani wśród postulatów, ani eksorbitancji, w publicystyce regalistycznej i rokoszowej, w instrukcjach zjazdów i sejmików przedsejmowych koronnych oraz litewskich. Obojętnie czekano również w roku 1609 na opublikowanie uchwał nie zastanawiając się, czy z całości wydzielone zostaną odrębne litewskie. Biskup krakowski Piotr Tylicki pisząc 27 lutego do Janusza Radziwiłła o zakończonych dzień wcześniej obradach uważa za sprawę najważniejszą uchwalone *zapomnienie przeszłych rozróżnienia a deklaracja przeszłej o posłuszeństwie konstytucji*⁸. Trzy lata później, 3 lutego 1612 r., sejmik grodzieński pod wrażeniem wydanej drukiem konstytucji sejmu niedawno przeszłego (1611) postanowił wysłać posłów Jana Scipiona Campo oraz Mikołaja Robieja Gnojnickiego, aby królowi i senatorom przedłożyli sprzeciw wobec uchwały *wielce szkodliwej dla praw i wolności naszej*⁹. Oburzenie wywołał wydany stanom koronnym przywilej w sprawie wcielenia Smoleńszczyzny i Ziemi Siewierskiej, przeciwko czemu już wcześniej protestował kanclerz litewski Lew Sapieha, a ponadto dwie konstytucje, jak uważano, wpisane *mimo wiadomości narodu naszego* [...] *nad sejmowe postanowienie*. Jedna odnosiła się do spornej kwestii rozgraniczenia ziem koronnych z litewskimi¹⁰, druga, jak się wydaje, to narzucona, mimo niedojścia komisji, konstytucja *Rozgraniczenia województwa podlaskiego z Wielkim Księstwem Litewskim*.

Nie odniósłszy sukcesu także na sejmie lutowym 1613 r. Litwini podtrzymali swój sprzeciw w uchwale konwokacji wileńskiej, która rozpoczęła obrady 9 listopada 1613 r. Postanowiono raz jeszcze wystąpić na sejmie, a wcześniej pozyskać odpowiednie decyzje sejmików przedsejmowych: *postanawiamy i obiecujemy to sobie, że my posłowie, którzy na przyszłych wtorkowych elekcjach posłów na sejm relację z tego zjazdu głównego wileńskiego czynić będziemy, solicytować i prosić mamy bracią*

⁸ AGAD, AR, dz. V t. 410 nr 16622.

⁹ Biblioteka im Raczyńskich (Racz.), rkps 88 k. 3. List sejmiku grodzieńskiego do Lwa Sapiechy, 3 II 1612 Grodno.

¹⁰ Zgodnie z konstytucją *O rozgraniczeniu dóbr koronnych w WXL* w składzie komisji znalazło się dwu wojewodów: lubelski Gabriel Tęczyński i podlaski Zbigniew Ossoliński oraz pięciu podkomorzych zainteresowanych powiatów: bielskiego, drohickiego, grodzieńskiego, lubelskiego i mielnickiego, a więc sześciu przedstawicieli Korony wobec jednego Litwy. Komisja ostatecznie nie doszła do skutku, uchwalona zaś w 1616 r., pod wpływem protestów Litwinów konstytucja *Rozgraniczenie województwa podlaskiego z brzesko-litewskim a powiatem grodzieńskim* wyznaczała komisarzy w równej liczbie spośród obu narodów.

swoją każdy województwa swego, aby w instrukcjach na przyszłym sejmie posłom to zlecili, żeby autoritatu futuri Conventus ta konstytucja była. Ponadto broniąc się przed nagminnym lekceważeniem woli posłów domagano się, aby przynajmniej konstytucje litewskie publikowane były zgodnie z przyjętym przez izbę ich brzmieniem. W tym celu posłowie mieli dążyć do podjęcia uchwały stanowiącej, aby najpóźniej trzeciego dnia po konkluzji konstytucje WXL należące, z podpisem ręki marszałkowej do [...] kanclerza WXL oddawali. A [...] kanclerz ma pod pieczęcią JKM zaraz w powiaty [...] rozesłać i w Wilnie dać drukować¹¹. Pominęto wcześniejszą o kilka zaledwie miesięcy uchwałę sejmu zwyczajnego 1613 r. O konstytucjach, która nakazywała, żeby konstytucje z podpisem marszałka poselskiego i inszych osób do tego deputowanych z koła poselskiego i senatorskiego do ksiąg grodzkich warszawskich ad acticandum nazajutrz po sejmie podawane były.

Decyzje konwokacji wileńskiej 1613 r. to, jak się wydaje, jedyne oficjalne wyrażenie aprobaty dla odrębnych konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jedyne oficjalne potwierdzenie świadomości ich istnienia. Autor wcześniejszego o kilka miesięcy diariusza sejmu zwyczajnego (1613) problemu zdawał się nawet nie dostrzegać: *skończenie sejm*u z łaski Bożej zgodne. Konstytucje czytane, wszystkie artykuły aprobowane¹². Inna sprawa, że uzyskanie dla propozycji Litwinów sankcji sejmowej w formie aprobującej ją konstytucji, to jest zgody na publikowanie uchwał w dwu niezależnych w istocie od siebie wersjach było sprzeczne i z duchem unii, i interesem Rzeczypospolitej, i samej Litwy. O ile bowiem zbiór drukowany w Wilnie zawierać miał jedynie konstytucje odnoszące się do Wielkiego Księstwa Litewskiego oznaczało to, że w pozostałych poddawało się ono decyzjom zawartym w uchwałach koronnych. Pozostawała wprawdzie możliwość, że konstytucje wspólne dla całego państwa powtarzane byłyby w obu tekstach, to jednak, wobec niebezpieczeństwa występowania różnic, groziło jedynie osłabieniem ich mocy. Co więcej, wszystko to doprowadzić mogło do sytuacji konfliktowych — rozbieżności prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz prawa Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zapewne tłumaczy to dlaczego, mimo pominięcia inkryminowanych kwestii przez sejm grudniowy 1613 r., któremu przewodniczył poseł litewski Aleksander Korwin Gosiewski, obradująca kilka miesięcy później kolejna konwokacja wileńska do kwestii tej — odrębnych konstytucji drukowanych w Wilnie już nie powróciła.

Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego nie były przejawem świadomego działania strony litewskiej. Ich wyodrębnienie mogło być

¹¹ Oss. rkps 2284/II k. 247.

¹² AGAD, AR, dz. VI II - 49 k. 36.

korzystne dla króla, zwiększało bowiem możność jego ingerencji w tekst podejmowanych przez izbę poselską uchwał.

Ich wydzielenie nie osłabiało zasięgu oddziaływania pozostałych, które rozciągały się na obszar całej Rzeczypospolitej.

Grupowanie konstytucji w odrębną całość adresowaną do Wielkiego Księstwa Litewskiego pozostawało w oczach społeczeństwa Rzeczypospolitej czynnością o charakterze porządkowym. Nieodmiennie też stwierdzano, że konstytucje uchwalone zostały na sejmie walnym koronnym.

Wzrost rangi konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpił w toku panowania Jana Kazimierza, w schyłkowym okresie jego rządów i stanowił przejaw wyodrębniania się, acz w ramach Rzeczypospolitej, Wielkiego Księstwa Litewskiego.